

Тема 11. Сучасна Україна як незалежна держава

Починаючи з 15 травня 1990 р., вперше в історії України Верховна Рада республіки стала працювати у парламентському режимі. Вже з перших днів роботи там розпочалося протистояння між прокомуністичною більшістю — т.зв. групою 239 на чолі з О. Морозом та демократичною меншістю — Народною радою, лідером якої став академік І. Юхновський. Забезпечивши обрання головою Верховної Ради першого секретаря ЦК КПУ В. Івашка, більшість все ж змушена була погодитися, щоб з 23 парламентських комісій 7 очолили представники опозиції.

Основним здобутком першої сесії українського парламенту стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята 16 липня 1990 р. У преамбулі цього документа проголошувалося "верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах". Від імені українського народу могла виступати тільки Верховна Рада. Територія України в наявних кордонах проголошувалася недоторканою. Підкреслювалося також виключне право українського народу на володіння, користування і розпорядження національним багатством України. Верховна Рада застерігала за Україною право на власні збройні сили, внутрішні війська, органи державної безпеки, українське громадянство. Проголошувався намір стати в майбутньому постійно нейтральною і неядерною державою. По суті, Декларація створила основу для республіканської законотворчості, незалежності від союзного законодавства.

Наступним кроком став Закон "Про економічну самостійність Української РСР", прийнятий 2 серпня того ж року.

Активну державницьку Позицію займала молодь. Найбільш вражаючою акцією було голодування студентів, яке тривало в Києві з 2 до 17 жовтня 1990 р. і охопило 158 осіб з 24 міст України. Головними вимогами до Верховної Ради були: відмова від підписання нового Союзного договору, відставка уряду" оголошення нових парламентських виборів на багатопартійній основі, заборона відбування військової служби громадянами України за її межами, націоналізація майна КПРС та ВЛКСМ на території республіки. Голодування було підтримане масовими демонстраціями, що зрештою змусило парламент піти на поступки. Однак до кінця року було реалізоване лише одне рішення — відставка уряду.

У парламенті знову загострилося протистояння між Народною радою і прокомуністичною більшістю. Водночас зростали розходження в "групі 239", передусім між новообраними керівником ЦК КПУ С. Гуренком та головою Верховної Ради Л. Кравчуком. Якщо Гуренко і далі зберігав лояльність до Москви, то Кравчук прагнув до реалізації Декларації про державний суверенітет.

Тим часом тривав спад виробництва в усіх галузях господарства. Національний дохід у 1990 р. скоротився на 4 %, а в 1991 р. — ще на 13 % Дефіцитом, окрім промислових товарів, стали м'ясо, молочні продукти. Зростав "чорний ринок". Знижувалися якість і тривалість життя.

З метою подолання цих негативних явищ вживалися неординарні заходи. 1 листопада 1990 р. було запроваджено продаж товарів за картками споживача з купонами, у червні 1991 р. ліквідовано контроль над економікою України з боку центральних відомств. Загальносоюзна власність на території України була перетворена на республіканську. Створювалися власна грошово-фінансова система, податкова і митна служби. Однак усе це не змогло врятувати економіку України від подальшого розвалу.

У березні 1991 р. Україною прокотилися багатотисячні шахтарські страйки. Поряд з економічними вимогами висувалися й політичні: про вихід України зі складу СРСР, розпуск компартії, перевибори Верховної Ради України тощо. Ставало очевидним, що імперія вичерпала свої можливості.

Проте імперська бюрократія не мала наміру здавати своїх позицій, перейшовши у наступ проти республік. Свідченням цього стали події 13—20 січня 1991 р., коли московська влада вдалася до застосування військової сили у Литві та Латвії, щоб придушити там незалежницькі настрої. В Україні проімперські сили вдалися до інспірування сепаратистських настроїв. Залунали голоси про необхідність створення на півдні України "незалежної Республіки Новоросії", відновлення Донецько-Криворізької республіки, у Закарпатті пропагувалися ідеї русинства. Під тиском з Москви та потуранням Києва було проголошено кримську автономію. Об'єктом

провокацій стало релігійне життя, нищилися пам'ятники героям визвольних змагань та жертвам Другої світової війни тощо.

Ще одним кроком Москви, спрямованим на збереження радянської імперії, мав стати загальносоюзний референдум, на який було винесене питання з лукавим формулюванням про необхідність збереження СРСР. Щоб нейтралізувати можливе посилення імперського центру, Верховна Рада України включила до бюлетеня й внутрішньо республіканське питання про те, що Україна може входити до складу Союзу лише на засадах Декларації про державний суверенітет. У Галичині додалося також третє питання: чи має Україна стати самостійною державою? Під час референдуму, який відбувся 17 березня 1991 р., на питання союзного бюлетеня ствердно відповіли 70,2 %, республіканського — 80,2, а в Галичині 88 % українців проголосували проти Союзу.

Провівши референдум, Москва, однак, не досягла поставленої мети, оскільки в одних республіках він відбувався паралельно з місцевими опитуваннями, а інші взагалі відмовилися від його проведення. Тому М. Горбачов розпочав переговори у Ново Огарьово під Москвою з керівниками 9 республік, в т. ч. України, про зміст нового Союзного договору. Його попереднє підписання планувалося на 20 серпня 1991 р. Щоправда, Верховна Рада України відклала обговорення проекту союзного договору на вересень.

Подальша доля України вирішилася несподівано з погляду поточного моменту, але закономірно з огляду на її тисячолітню історію державотворення та постійне прагнення до волі. 19 серпня 1991 р. групою найвищих державних посадовців СРСР вчинила спробу державного перевороту. Путчисти прагнули не допустити підписання нового союзного договору та намагалися повернути радянську імперію до стану напередодні 1985 р. Проте їх задум наštовхнувся на рішучий народний спротив. Вже на третій день організатори перевороту визнали поразку. Так безславно закінчувалося понад 70-річне існування страхітливої імперії під назвою СРСР.

24 серпня відкрилась позачергова сесія Верховної Ради України. В умовах загальнонародного піднесення та повної розгубленості депутатів-комуністів вона проголосила незалежність України, яка мала бути підтверджена на референдумі 1 грудня 1991 р. У наступні дні Президія Верховної Ради прийняла постанови про департизацію державних органів, установ та організацій, про заборону діяльності компартії України, яка була причетна до путчу, про передачу майна КПУ та КПРС на території України на баланс Верховної Ради та місцевих рад.

1 грудня 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України. В ньому взяли участь 84,2 % виборців, з яких 90,32 % проголосували за незалежність України.

Одночасно з референдумом відбулися вибори Президента України. Серед 6 кандидатів майже 62 % виборців підтримали Леоніда Кравчука.

Отже, після тривалого періоду бездержавності український народ отримав ще один унікальний шанс, щоб перетворити Україну на вільну, демократичну, заможну державу, яка б стала рівноправним партнером міжнародної спільноти.

Вражаючі результати Всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України викликали позитивний резонанс у світі. За грудень 1991 р. незалежність України визнали 68 країн, а впродовж наступного року — ще 64 держави. Україна ставала повноправним учасником світового співтовариства.

Наслідки всенародного референдуму в Україні стали, по суті, останнім цвяхом, забитим у домовину СРСР. Разом із тим українське керівництво мало зважати на те, що на той час ще існували загальносоюзні структури влади, на території України перебувала значна частина Радянської армії, залишалася небезпека некерованої дезінтеграції СРСР, що в умовах великої кількості зброї, передусім ядерної, на його території загрожувало непередбачуваними наслідками, в т. ч. для України.

Чи не єдиною розумною альтернативою такому розвитку подій могли стати багатосторонні переговори між керівниками республік, які ще входили до складу Радянського Союзу, та України про швидкий, але водночас керований демонтаж владних і силових імперських структур. Тому 7—8 грудня 1991 р. під Брестом відбулася зустріч лідерів України, Білорусі та Росії, тобто республік, які були співзасновниками Радянського Союзу. Вони ухвалили рішення про остаточний демонтаж СРСР.

8 грудня 1991 р. Л. Кравчук, Б. Єльцин та С. Шушкевич від імені своїх держав підписали Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), відкриту як для всіх суб'єктів колишнього СРСР, так і інших країн. 25 грудня 1991 р. М. Горбачов склав повноваження президента СРСР.

Від проголошення незалежності Україна розпочала творення основних атрибутів національної державності. Зважаючи на трагічний попередній досвід, одним із пріоритетних напрямів стало формування Збройних сил. Воно відбувалося на базі Київського, Прикарпатського, Одеського військових округів та сил Чорноморського флоту. Першим міністром оборони України став генерал К. Морозов.

20 вересня 1991 р. було ліквідовано КДБ, а на його основі постала Служба безпеки України, яку очолив генерал Є. Марчук.

Значну роль у становленні національної державності відіграв Закон "Про громадянство України" від 8 жовтня 1991 р., що встановлював єдине громадянство. Воно визначалося як невід'ємне право людини, якого ніхто не може бути позбавлений, як і права змінити громадянство.

У тісному зв'язку із Законом "Про громадянство України" перебувала "Декларація прав національностей України" від 1 листопада 1991 р. Вона Гарантує всім народам, національним групам і громадянам, котрі проживають в Україні, рівні політичні, економічні, соціальні й культурні права.

Неодмінним атрибутом кожної держави є її символіка — прапор, герб, гімн. На момент проголошення незалежності України національний синьо-жовтий прапор майорів уже над багатьма українськими містами й селами, був встановлений у залі Верховної Ради. 4 вересня 1991 р. його було урочисто піднято над будинком парламенту, а 28 січня наступного року затверджено Державним прапором України. Він становить прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: синьої згори та жовтої знизу. Вони символізують чисте небо і лан стиглої пшениці — вічні цінності людського буття. Подібне поєднання кольорів здавна використовувалося в Україні, зокрема на стягах галицьких полків у Грюнвальдській битві 1410 р., у Війську Запорізькому, легіоні УСС, УНР та ЗУНР, Карпатській Україні тощо.

Державним гімном України 15 січня 1992 р. затверджено мелодію, а 6 березня 2003 р. слова першого куплету і приспіву національного гімну "Ще не вмерла України". Написаний поетом П. Чубинським і композитором М. Вербицьким ще в другій пол. XIX ст. цей твір набув особливого поширення в роки українських визвольних змагань 1917—1921 рр., а в 1939 р. став офіційним гімном Карпатської України.

Малим гербом України 19 лютого 1992 р. затверджено тризуб, який мав стати головним елементом великого герба України. Одне з перших його зображень на українській території зафіксоване на кам'яній застібці періоду Трипільської культури. Як символ князівської влади часів Київської Русі тризуб трапляється на монетах князя Володимира Великого та, з деякими відмінностями, його наступників. У 1918 р. після проголошення незалежності України Центральна Рада затвердила Державним гербом УНР зображення золотого тризуба на синьому тлі. Це засвідчило спадкоємність державотворчої традиції на українських землях.

Окрім згаданих нормативних актів, вагомими чинниками зміцнення української державності стали закони "Про державний кордон", "Про прикордонні війська України", "Про прокуратуру", указ Президента "Про утворення Державного митного комітету України" тощо.

Найважливіше завдання української влади після проголошення державної незалежності України полягало в тому, щоб забезпечити нормальні умови Життя, підвищити рівень добробуту людей. Для цього необхідно було здійснити економічні перетворення, перейти від командної до ринкової економіки.

У березні 1992 р. Верховна Рада України затвердила Основи національної економічної політики. В документі передбачалася структурна перебудова господарства України. Велике значення надавалося конверсії оборонної промисловості, перерозподілу матеріальних і трудових ресурсів на користь виробництв, які забезпечують населення споживчими товарами. Було заявлено про вихід з рубльової зони.

Важливу роль у становленні ринкової економіки України відіграв Закон "Про приватизацію майна державних підприємств". Почалося створення малих та спільних підприємств, товариств

різного рівня відповідальності тощо. Розпочалися деякі зрушення в аграрному секторі, зокрема створювалися фермерські господарства. Було ухвалено Закон "Про форми власності на землю", яким проголошувалася рівноправність усіх форм власності на землю.

Разом з тим економічні перетворення відбувалися надзвичайно повільно. Тривало наростання кризових явищ. Утративши колишні демократичні інститути і традиції самоврядування, Україна змушена була в процесі державотворення спиратися на реалії тоталітарної доби, зокрема, консервативні держапарат та чиновництво. Негативно позначилося й не вироблення цілісної концепції суспільної трансформації, а тому багато прийнятих в Україні законів були відірваними від життя.

Після вимушеної, вслід за Росією, лібералізації цін у січні 1992 р. в Україні проводилася відверто про інфляційна політика, для якої характерні величезні бюджетний дефіцит та грошово-кредитна емісія, зростання цін, обвальне падіння реальних доходів більшості населення. Так, ціни на товари широкого вжитку впродовж року підвищилися більш як у 30 разів.

У жовтні 1992 р. Верховна Рада України затвердила нового прем'єр-міністра Л. Кучму. Проте, незважаючи на отримане урядом право видавати декрети, які мали силу законів, та зупиняти дію чинних законів, його намагання стабілізувати становище шляхом відновлення командно-адміністративної системи управління державними підприємствами, введення директивних цін, обмеження доходів лише віддалило Україну від цивілізованої економіки. Не допомогло оздоровити фінансову систему та зупинити падіння виробництва й запровадження власної національної валюти — карбованця. Тому вже з вересня 1993 р. уряд очолив сам Президент, а обов'язки прем'єр-міністра виконував Ю. Звягільський.

Зосередивши велику владу, Л. Кравчук виявив мало політичної волі для реформування країни. В 1994 р. економіка опинилася на межі краху. Ціни порівняно з 1991 р. зросли в 102 рази: Рівень заробітної плати населення був одним із найнижчих у світі. Все це викликало значне невдоволення в українському суспільстві.

Загострилося протистояння між законодавчою і виконавчою гілками центральної влади, яке на тлі всеосяжної кризи закінчилося рішенням обох сторін достроково припинити свої повноваження. Їх консервативна політика дискредитувала в очах збіднілого народу ідею української державності й ринкової економіки. Намагання здійснити радикальні політичні й економічні реформи руками бюрократично-адміністративних структур, проти яких ця реформа спрямована, були приречені на невдачу.

У березні й квітні 1994 р. відбулися парламентські вибори. Вони вперше проводилися на багатопартійній основі. У виборах взяли участь 32 політичні партії, з яких 14 здобули право бути представленими у Верховній Раді. Найбільшого успіху домоглися ліві партії (комуністична, яка, користуючись демократичними законами, відновила свою діяльність після заборони, соціалістична та селянська), які, контролюючи понад третину мандатів, обрали на посаду голови Верховної Ради свого представника — лідера СПУ О. Мороза. Члени цих партій очолили також значну кількість парламентських комітетів і постійних комісій.

Процес зміни політичної влади в Україні завершили дострокові президентські вибори, що відбувалися в червні — липні того самого року. За кількістю поданих голосів претенденти розподілилися так: Л. Кравчук, Л. Кучма, О. Мороз, В. Лановий, В. Бабич, І. Плющ, П. Таланчук. Другий тур виборів, де балотувалися перші двоє з цього списку, надав перевагу Л. Кучмі, який здобув 52 % голосів виборців. Поразка Л. Кравчука стала результатом протестного голосування проти новонародженої за його потурання корупції, проти зростання злочинності, засилля парт номенклатури в органах управління, безсилля влади, врешті-решт, проти недолугої політики, спрямованої на "зміни без змін".